

ET KRITISK POSTHUMANT SUBJEKT?

Braidottis og Haraways diskussioner om subjektivitet og det mere-end-menneskelige

Hvordan defineres et kritisk subjekt i en posthumanistisk forståelsesramme? Kan kritisk subjektivitet inkludere det mere-end-menneskelige? Denne artikel ser tilbage på en feministisk diskussion omkring posthumanisme og det posthumane imellem de to toneangivende feministiske tænkere Donna Haraway og Rosi Braidotti. Artiklen sporer diskussionen tilbage til et interview med Haraway og en artikel af Braidotti i samme nummer af tidsskriftet *Theory, Culture & Society* i 2006 (Gane; Braidotti, "Posthuman. All Too Human").

Posthumanisme er opstået som en ny, postdisciplinær videnskabsteoretisk retning i starten af det 21. århundrede.¹ Den har forskellige manifestationer, men anlægger et grundlæggende materialistisk kritisk perspektiv på det humanistiske verdensbillede med mennesket i centrum siden renæssancen. Posthumanister gentænker humanistiske forestillinger om mennesket som et rationelt og autonomt subjekt ud fra biologiske, tek-

1 Om forskellige former for posthumanisme se f.eks. Braidotti "A Theoretical Framework" og Braidotti og Hlavajova *Posthuman Glossary*. For diskussioner om posthumanismen se f.eks. også Barad, "Posthumanist Performativity"; Wolfe; Herbrechter; Åsberg og Braidotti; Lykke "Posthumane visioner"; Thomsen.

nologiske og materielle relationer. Præfikset post- i posthumanisme eller posthumanitet signalerer ikke et *efter* eller en ende på humanismen, men problematiserer "human exceptionalisme" og søger at udvide den ved at inkludere perspektiver på ikke-menneskelige og mere-end-menneskelige, hybride livsformer (Åsberg 11). Det er en måde at tænke hinsides humanismen. Begrebet *det posthumane* er omdiskuteret og har været til debat i den feministiske tænkning siden starten af 1990'erne (Haraway "Ecce Homo"; Hayles; Barad "Posthumanist Performativity"). Det stammer blandt andet fra science fiction og er blevet brugt i mange forskellige konstellationer om hybrider af teknologiske og biologiske eksistenser. I Braidottis posthumane feminisme betegner *det posthumane* ikke noget *efter-menneskeligt*, men en historisk tilstand og konvergens i den Antropocæne tidsalder.

Artiklen undersøger mere specifikt Braidottis og Haraways diskussioner af posthumanismen og begrebet *det posthumane* i *Theory, Culture & Society* i 2006 og frem til Haraways *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (2016) og Braidottis *Posthuman Feminism* (2021). Haraways *A Manifesto for Cyborgs* (1989) bliver ofte set som en hovedkilde til det posthumane, men hun undgår selv at bruge termen og er kritisk over for posthumanismen som filosofisk retning. Braidotti har derimod argumenteret for at betegne Haraways tænkning som posthumanistisk.

Denne artikel argumenterer for, at der – trods de filosofiske og terminologiske forskelle i deres tænkning – er en fællesnævner i Braidottis og Haraways kritiske, feministiske gentænkning af subjektivitet ud fra mere-end-menneskelige perspektiver. Spørgsmålet i forhold til det kritiske posthumane subjekt er, hvorvidt, og i så fald på hvilken måde, kritiske subjekter kan inkludere ikke-menneskelige positioner.

NÅR VI ALDRIG HAR VÆRET MENNESKELIGE

Donna Haraway blev interviewet af redaktør og sociolog Nicholas Gane i *Theory, Culture & Society* i 2006. Titlen på interviewet "When we have never been human. What is to be done?" stiller spørgsmål ved, hvorvidt humanismen overhovedet har været human. Det nytter ikke at tale om det post-humane, hvis der endnu ikke er og aldrig har været et inkluderende

begreb for det humane. Historisk set har humanismen ifølge Haraway forbedret forholdene generelt for nogle, men har også været inhuman i den etiske forståelse af ordet. Desuden er menneskene ikke en isoleret art, men tæt knyttet til andre arter og teknologier.

I interviewet spørger Gane til, hvad der er sket i tænkningen omkring grænserne mellem mennesker og dyr og mellem organismer og maskiner, siden Haraways indflydelsesrige *A Manifesto for Cyborgs* blev publiceret i *Socialist Review* i 1985. Cyborg-figuren er en hybrid af dyr og maskine; den er både menneske og teknologi. Det er en figuration, som Haraway henter fra bl.a. science fiction-genren og fra robotteknologien og biovidenskab. Med cyborgen foreslår Haraway en affirmativ måde at leve og tænke med teknologier og at tænke relationerne imellem menneske og teknologi som tæt sammenknyttede. Cyborgen er på samme tid *noget* og *nogen*, en teknologisk organisme, hvori subjekt og objekt, natur og kultur er uadskilleligt. Haraway er optaget af, hvordan man kan leve med teknologien i alle dens modsætninger, og manifestet er hverken technofobisk eller technofilt (Lykke et al. 11). I kølvandet på den kolde krigs atomare trusler er Haraway dog yderst kritisk over for enøjet teknologisk fremskridtstro. Brugen af teknologi må altid ske i relation til sociale, biologiske og zoologiske forhold.

Disse socio-bio-zoo-aspekter videreudvikler Haraway siden i manifestet *The Companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness* (2003). I manifestet gør hun op med den fundamentale dikotomi i vestlig teori mellem natur og kultur, som hun sammentænker i den symbiotiske term *naturkulturer* (eng. *naturecultures*) (8-10).² Haraway er ph.d. i biologi og interesseret i både biologiske organismer og deres sociale funktion i arbejdsdelingen (Gane 135). Haraway påpeger i interviewet, at "companion species" ofte er blevet overfortolket i betydningen katte og hunde, men handler om relationer mellem arter i meget bredere forstand (Gane 140). Frem for som herrer, hævet og i kontrol over en tingsliggjort natur, ser hun menneskearten som akkompagneret af andre arter. Biologisk set eksisterer

2 I essayet "The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others" (1992) argumenterer Haraway for, at dikotomier som natur-kultur og subjekt-objekt er skel funderede i patriarkalske, ødipale narrativer.

menneskearten i tæt symbiose med andre arter og organismer; for eksempel med bakterier i tarmene og med planter og træer i kraft af fotosyntesen.

Men hvad er så Haraways anke mod posthumanismen? Centralt i Haraways tænkning er et opgør med binære grænsedragninger og universalismer. Som andre *post*-præfikser kan posthumanisme nemt forstås og anvendes som en ahistorisk kategori. Der er ifølge Haraway en risiko for, at posthumanisme tegner en ny form for universalisme, hvilket hun prøver at undgå i sin tænkning. I interviewet taler Haraway for at bibeholde humanismen, samtidig med at det må problematiseres som universel kategori. Som hun formulerer det med et twist, så kan vi "ikke *ikke* ville have dette problematiske universelle" (Gane 140).³ Begrebet *posthuman* ser hun desuden som begrænsende og vildledende, da det i sin terminologi stadig har udgangspunkt i mennesket. Med sit fokus på artsfællesskaber og interartslige relationer er Haraway derfor med egne ord mere "zoo-ontologisk" end *post*-humanistisk (Gane 140).

Haraway anerkender dog i interviewet en form for alliance med Katherine Hayles i *How We Became Posthuman* (1999), der insisterer på informationens materialitet i det interface, hvor mennesker møder IT-apparatet. Informationsteknologierne har aldrig været immaterielle – hvis nogen stadig skulle påstå det. Internettet og de digitale teknologier er om noget materielle med store servere, computere, ledninger med plastic og metaller og satellitter, som overfører informationer. Cyborg-figurens hybride teknologi-menneskedyr er en oplagt figuration i Hayles' nymaterialistiske og posthumanistiske analyse. Haraway er samtidig skeptisk over for enhver transhumanistisk tiltro til, at teknologien kan levere alle løsninger på verdens kriser. Frem for at ty til posthumanisme foretrækker hun derfor at udvikle andre hybride figurationer til at beskrive samspillet mellem arter og teknologier.

MENNESKET I ET POSTHUMANISTISK LANDSKAB

Haraway anvendte faktisk allerede selv betegnelsen *post-humanist* i essayet "Ecce Homo, Ain't (Ar'n't) I a Woman, and Inappropriate/d Others" (1992) med undertitlen, "The Human in a Post-humanist Landscape" (47–61). Det

3 Min oversættelse fra engelsk.

"post-humanistiske landskab" defineres ikke direkte i essayet, men det indrammer en verden, hvor mennesket ikke længere er i centrum af verden som et autonomt, herskende subjekt. Essayet udvikler en postfeministisk kritik af humanismen som en universel generisk form baseret på "the face of man" ("Ecce Homo" 47). I den poststrukturalistiske kritik, som Haraway skriver sig ind i, identificeres subjektets død med opgøret med én sammenhængende, magtfuld subjektivitet. I vestlig kultur har det herskende subjekt historisk set været begrænset til landejere, fædre og sønner og dem, der har adgang til "repræsentation, magt, sprog, teori, bomber og videnskab". Oplysningens rationelle og herskende subjekt var i reglen begrænset til hvide mænd og dermed både kønnet og racistisk, påpeger hun ("Ecce Homo" 49).⁴

Feministisk teori drejer sig om en kritisk gentænkning af hvem og hvad, der tæller med som subjekt. Kritikken af patriarkatets forestillede og udøvende herredømme er grundlæggende for Haraways tænkning. I forlængelse af feministisk tænkning siden Simone de Beauvoirs *Det andet køn* (1949) gør postfeminismen op med fantasien om et endeligt, sammenhængende subjekt i erkendelsen af, at personlig og kollektiv identitet er prekært og konstant foranderligt ("Ecce Homo" 58). Den feministiske dekonstruktion af subjektet indebærer en fundamental afvisning af et stabilt, privilegeret, herskende subjekt til fordel for differentierende, selvrepræsenterende subjektiviteter. Postfeminismen drejer sig ikke kun om, hvorvidt kvinder tæller med som subjekter, men om, hvem der defineres som menneske. I essayets titel refererer Haraway til begrebet *the inappropriate(d) others*, der involverer alle dem, der ikke lige passer ind, eller som bliver gjort upassende og utilpassede inden for gældende kulturelle grænser.

Den feministiske redefinering af humanitet kræver ifølge Haraway nye figurationer, som ikke er låst fast i køns kategorier eller binær, patriarkalsk tænkning omkring det humane. Haraway stiller derfor spørgsmålet: "Hvordan kan humanitet have en figur uden for de humanistiske narrativer; hvilke sprog ville sådanne figurer tale?" ("Ecce Homo" 49).⁵ I essayet ser Haraway tilbage på to figurer i vestlig humanisme. Den selvopofrende

4 Min oversættelse fra engelsk.

5 Min oversættelse fra engelsk.

og lidende idealfigur Jesus Kristus, der forener det menneskelige med det guddommeligt universelle ("Ecce Homo" 52). Og Soujourner Truth, den sorte, kvindelige slave, der i en tale i Ohio i 1851 stillede det berømte spørgsmål "Ain't I a Woman?". Spørgsmålet erklærer og dekonstruerer samtidig spørgsmålet om kvindelig identitet og citeres ofte i den sorte feministiske kritik.⁶ I spørgsmålet finder Haraway en måde at forestille sig en kollektiv humanitet uden at konstruere en lukket kategori ("Ecce Homo" 54). Sorte kvinder var på Truths tid slavegjorte, racegjorte, seksualiserede og mærkede som den hvide mands ejendom. De blev derfor hverken retsligt eller symbolsk anset som mennesker. Retsligt set var hvide kvinder i USA for så vidt heller ikke politiske subjekter, da de for eksempel endnu ikke havde stemmeret, men de var dog beskyttet af visse rettigheder gennem ægteskabet som patriarkalsk dominansform. Enhver undertrykkelsesform kræver ifølge Haraway en analyse af de specifikke historiske forhold omkring produktion og reproduktion og teorier om race og kønsforskelle ("Ecce Homo" 57). Det vil med andre ord sige en *intersektionel* analyse, funderet i de specifikke historiske undertrykkende forhold.⁷ Den postfeministiske teori er forankret i sociale og diskursive forhold, samtidig med at den peger på alt det, der ligger uden for, på engelsk *excess* ("Ecce Homo" 54). Haraway låner begrebet "excentriske subjekter" fra en artikel fra 1990 af den feministiske forfatter Teresa de Lauretis for at inkludere subjektpositioner uden for de traditionelle binære køns kategorier, såsom lesbiske, biseksuelle og transkønnede.⁸ Lauretis rekonceptualiserer subjektet som foranderligt og mangfoldigt og gentænker identitet som dis-identifikation, og modstand og agens mod undertrykkelse (Lauretis 116). Informeret af den postfeministiske og sorte feministiske kritik foreslår Haraway en forskelspolitik, der

6 F.eks. i bell hooks' *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism* (1981). I note 10 oplister Haraway et udvalg af andre tekster, der tager udgangspunkt i Truths spørgsmål ("Ecce Homo" 61).

7 Intersektionalitet er en feministisk analytisk metode til at beskrive interaktionen af faktorer som race og køn i forhold til strukturel diskrimination og politisk undertrykkelse i et samfund. Se f.eks. Crenshaw og Lykke, *Feminist Studies*.

8 Terasa Lauretis er en italiensk forfatter og i dag professor emerita ved University of California, Santa Cruz.

fundamentalt skal bryde med enhver form for herskende subjekt og med den (patriarkalske) nostalgi, der er knyttet hertil, til fordel for ustabile og destabiliserende subjekter.

ALT FOR MENNESKELIGE

I artiklen "Posthuman, All Too Human. Towards a New Process Ontology" i *Theory, Culture & Society* argumenterer Braidotti for posthumanismen som en nødvendig historisk kritik af vestlig humanisme, antropocentrisme, patriarkalisme og kolonialisme. Braidotti beskriver Haraway som sin "rejsedeleder" og en "unostalgisk posthuman tænker". Ifølge Braidotti er Haraways tænkning "high post-humanism", da den decentrerer mennesket til fordel for posthuman og bio-centreret lighedstænkning ("Posthuman, All Too Human" 197-198). Hun underbygger sin påstand om, at Haraways tænkning er posthumanistisk på to måder: For det første mener hun, at filosofisk posthumanisme netop er kendetegnende for den poststrukturalistiske generation, som Haraway tilhører. For det andet mener hun, at posthumanisme er en mere målrettet, men mindre udbredt form for *post-antropocentrisme*, som hun ser Haraway som en feministisk hovedekspont for ("Posthuman, All Too Human" 197-199). Men i forhold til det første definerer Haraway sin tænkning som (post)feministisk frem for som poststrukturalistisk og slet ikke som posthumanistisk. For det andet har hun sidenhen opponeret imod betegnelsen *Antropocæn*, og som følge heraf vil hun vel heller ikke beskrives som ekspont for post-antropocentrisme. Debatten omkring det *posthumane* og begrebsliggørelsen af *Antropocæn* blussede op omtrent samtidig, og der har været en dialog mellem de to felter. *Antropocæn* beskriver helt kort forklaret beskriver den nuværende geologiske æra i forhold til den menneskelige påvirkning af jordens bæredygtighed.⁹ Haraway argumenterer dog for andre mere differentierende historiske

9 Termen *Antropocæn* (eng. *Anthropocene*) blev introduceret af Nobelprismodtager, Paul Crutzen i 2000 og blev anbefalet som videnskabelig term af the International Geological Association i Cape Town i august 2016 (Braidotti "A Theoretical Framework" 53 note 4). For nærmere diskussioner af *Antropocæn* se f.eks. Braidotti, Davis og Turpin, Tsing et al., Demos, Thomsen og Wamberg, Yusoff.

termer som *Kapitalocæn* eller *Plantageocæn*, der ikke lægger ansvaret for klima- og miljøkriserne på hele menneskeheden generelt, men peger mere historisk specifikt på kapitalismen, industrialiseringen og imperialistisk plantagedrift som historiske grunde til ødelæggelsen og udnyttelsen af jordens bæredygtighed ("Anthropocene, Capitalocene" 2015).

I forhold til denne artikels fokus er det særligt relevant, hvordan Braidotti argumenterer for, at enhver seriøs subjektivitetsteori må tage højde for, hvad, der er materielt, kropsligt og organisk. Dette kan ses i modsætning til humanistiske forestillinger om et stabilt rationelt subjekt, der kan gennemskue og regulere universelle sammenhænge ("Posthuman, All Too human" 197). Braidotti fremskriver en anden *nomadisk*, foranderlig og processuel forståelse af subjektivitet. Det nomadiske i hendes teori er en assemblage af forskelligrettede transformative kræfter i subjektet. I den nomadiske teori er køn og subjektivitet ikke en statisk tilstand eller en fast identitet, man skulle være født ind i. Det nomadiske subjekt er i stadig forandring, i og med at kroppe, organismer og lyster forandrer sig med tiden afhængigt af omgivelsernes påvirkning og indvirkning.¹⁰ Ud fra sin nomadiske tænkning foreslår Braidotti i artiklen en metodisk procesontologi, der handler om at tænke i og med de konstante transformationer af kræfter, intensiteter og passioner i det nomadiske subjekt. Dette er langt hen ad vejen i overensstemmelse med Haraways fremskrivning af destabiliserende, dynamiske og excentriske subjekt- og kønspositioner ("Ecce Homo" 58).

Den filosofiske konflikt mellem de to tænkere opstår omkring deres begrebslige metoder og filosofiske traditioner. I sin artikel sidestiller Braidotti Haraways tænkning om "transartslig lighed og interartslige sociale bånd" med Deleuze og Guattaris *dyreblivelse* (eng. *becoming-animal*), som varianter af "radikal konceptuel anti-antropocentrisme" (197). Med sammenligningen vil Braidotti vel egentlige etablere og underbygge det slægtskab, hun ser mellem Haraways tænkning og sin egen nomadiske teori, der netop har rødder i Deleuze og Guattaris materialistiske forskelstænkning. Det er dog stik imod Haraways afstandtagen til et sådant slægts-

10 For en udførlig beskrivelse af det nomadiske subjekt, se Braidotti, *Nomadic Subjects* (1994) og *Nomadic Theory* (2012).

skab i interviewet fra 2006 (Gane 143). Haraway ser Deleuze og Guattaris dyreblivelse som en fornærmende, overfladisk, abstrakt, ukropslig, usitueret og uengageret teori, især i forholdet til dyr.¹¹ Hun mener ikke, at deres teori på nogen måde kan bidrage til at tænke socialitet ud over det menneskelige.¹² I interviewet åbner Haraway i stedet op for dialog med Braidottis tænkning, som hun betegner som en helt anden "feministisk trans-mutant" i forhold til Deleuze og Guattaris tænkning (Gane 153). På baggrund af disse diskussioner vil jeg nu undersøge spørgsmålet om kritisk subjektivitet i forhold til det posthumane.

POSTHUMAN ELLER MAKING KIN

I *The Posthuman* (2013) giver Braidotti en økofilosofisk definition af det kritiske posthumane subjekt som "et relationelt subjekt, konstitueret i og af mangfoldighed". Det er et kropsligt forankret og indlejret subjekt, der er baseret på kollektiv ansvarlighed. Selvcentreret individualisme må ifølge Braidotti modvirkes gennem feministisk "lokationspolitik" og "fællesskabsdannelse" (*The Posthuman* 49-50).¹³ En posthuman etik indebærer en fornemmelse for sammenhænge mellem selvet og andre ikke-menneskelige eksistenser på jorden. En sådan teori om subjektivitet som mate-

11 Her er Haraways verbale afklapsning i interviewet: "Deleuze and Guattari are much, much worse. I think their becominganimal chapter [*A Thousand Plateaus* 232-309] is an insult because they don't give a flying damn about animals - critters are an excuse for their anti-oedipal project. Watch the way they excoriate old women and their dogs as they glorify the wolf pack in their 'horizon of becoming' and lines of flight. Deleuze and Guattari make me furious with their utter lack of curiosity about actual relations among animals and between animals and people, and the way they despise the figure of the domestic in their glorification of the wild in their monomaniacal anti-oedipal project. And people pick them up as if they were helpful in figuring sociality beyond the human. Nonsense!" (Gane 143).

12 Haraway bekender sig hellere til en form for slægtskab med Derrida, der endda har skrevet om sin kat, selvom hun også anerkender nødvendigheden af et feministisk opgør med den antropocentriske, maskuline exceptionalisme i hans tænkning (Gane 143).

13 Mine oversættelser fra engelsk.

riel, relationel, naturkulturel og selvorganiserende er ifølge Braidotti helt afgørende for at kunne udvikle kritiske redskaber, der passer til vor tids kompleksitet og modsætninger (*The Posthuman* 51-52).

Braidottis udgivelse *Posthuman Feminism* (2021) bygger på en dobbelt kritik af antropocentrisme og humanisme i vestlig kulturhistorie. I bogen gentænker Braidotti Antropocæn i det, hun betegner som "the posthuman predicament", der på dansk kan oversættes til "den posthumane knibe". Mens *den posthumane konvergens* beskriver de nuværende historiske forhold i denne posthumane knibe.¹⁴ Den posthumane konvergens er markeret af forandringer på tre forskellige områder: 1) social og strukturel ulighed, 2) miljø-krise og herunder klimakrise, biodiversitetskriser og epidemier, 3) teknologisk, videnskabeligt og digitalt ("A Theoretical Framework" 31-32). I Braidottis terminologi betegner det posthumane altså ikke en efter-menneskelig tilstand. Vi er ikke posthumane, men befinder os i en historisk, posthuman knibe og konvergens i den Antropocæne tidsalder. Det posthumane er ikke et fasttømret begreb, men en figuration, eller "konceptuel persona" der i hendes kritiske tænkning og specifikke metodologi, som hun udvikler gennem den neomaterialistiske gren af poststrukturalistisk filosofi, ifølge Braidotti ("Posthuman Critical Theory" 216)

Posthuman feminisme gentænker ikke blot, hvem der tæller med som subjekt og menneske, men også de forestillinger, der placerer menneskene i centrum i universet. Det er et opgør med historiske former for patriarkalsk, imperialistisk, kolonialistisk og kapitalistisk objektgørelse og udnyttelse, ikke blot af andre mennesker men også af andre arter og livsformer på jorden. *Det posthumane* udvider radikalt den feministiske politik til ikke kun at omhandle mennesker (på tværs af køn, race, klasse) men også dyr, planter og teknologier. Posthuman feminisme er en dekonstruktion og genforhandling af de menneskecentrerede artshierarkier. Braidotti foreslår, at oprindelige folks naturfilosofier og livsførelser kan være afgørende i denne genforhand-

14 Med reference til Guattari, beskriver Braidotti også Antropocæn som "a multi-layered posthuman predicament that includes the environmental, socio-economic, and affective and psychic dimensions of our ecologies of belonging" ("A Theoretical Framework" 32).

ling. Kendetegnen for det posthumane er et *natur-kulturkontinuum*, der tydeligvis ekkoer Haraways *naturecultures*.¹⁵ Den posthumane feminisme er i store træk i overensstemmelse med ideerne om interartslig lighed og frigørelse (eng. *egalitarianism* og *emancipation*) i "Companion Species"-manifestet.

Den posthumane feminisme ligger i direkte forlængelse af *økofeminismen*, som Braidotti har beskæftiget sig med i sit tidlige forfatterskab (*Women, the Environment* 1994). Økofeminismen har siden 1970'erne kritiseret og diskuteret kapitalistisk, patriarkalsk, kolonialistisk ekstraktion af jordens ressourcer på bekostning af de mange og andre arter til fordel for de privilegerede få (d'Eaubonne; Gaard; Plumwood; Shiva). Denne diskussion indbefatter intersektionelle spørgsmål om affald, køn og race i det Kapitalocæne (Vergès).

Den posthumane feminisme inkluderer også teknologiske eksistenser og perspektiver. Den er i tråd med Cyborg-manifestet hverken knyttet til teknofile eller teknofobiske forestillinger om en enten dystopisk, postapokalyptisk eller tekno-utopisk fremtid. De argumenterer begge for, at løsningerne på kriserne i det Kapitalocæne ikke udelukkende skal findes i teknologien, men også i sociale og hierarkiske omorganiseringer. I lyset af de økologiske følger, som den teknologiske udvikling allerede har affødt, er Braidotti ligesom Haraway stærkt skeptisk over for enhver tiltro til hurtige tekno-fix. I interviewet fra 2006 tillægger Haraway posthumanister en tiltro til "transhumanistisk tekno-optimering".¹⁶ Braidotti definerer netop sin posthumane feminisme i direkte modsætning til *transhumanismen*, så det er også et spørgsmål om begrebsdefinitioner.

I *When Species Meet* (2008) hilser Haraway termen *posthumanities* velkommen, fordi det kan af føde videnskabelige samtaler om det humane og ikkehumane (Åsberg og Braidotti 11). Men i *Staying With the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (2016) er Haraway fortsat kritisk over for det

15 Min oversættelse fra *nature-culture continuum*. Begrebet ligger også i forlængelse af Bruno Latours *nature-culture* i *We Have Never Been Modern*, 1990 (Tuin 269-270).

16 Haraway udtaler: "Still, human/posthuman is much too easily appropriated by the blissed-out, 'Let's all be posthumanists and find our next teleological evolutionary stage in some kind of transhumanist techno-enhancement'" (Gane 140).

posthumane. Hun foretrækker sine egne dynamiske og relationelle begreber som *companion species*, *becoming with* og *making kin* for "at undgå human exceptionalisme uden at påråbe sig posthumanisme" (11).¹⁷ Haraway foreslår i stedet at tænke ud over Antropocæn og det posthumane gennem det monstrøse begreb "the *Chthulucene*", som hun henter fra science fiction-forfatteren H.P. Lovecrafts ondsindede, drage-blæksprutte-menneske-formede monster, Cthulhu.¹⁸ "*Chthulucene* ekkoer det græske *chthonic*, der kan oversættes til "af jorden", og som Haraway udlægger som "et tidssted for at leve og dø med problemerne på en skadet jord" (*Staying With the Trouble* 2).¹⁹ "Alle de strittende tentakler har gjort mig utilfreds med posthumanismen", forklarer Haraway, selvom hun samtidig vedkender sig at være "næret af" den (*Staying With the Trouble* 32). I stedet for faste taksonomier foreslår hun at handle og tænke relationelt gennem forbindelser og møder med andre eksistenser (*Staying With the Trouble* 144). Haraway vælger at beskrive kompleksiteten af relationer på Jorden i nye mytologiske figurationer. *Chthulucene* beskriver: "myriader af tidsligheder og rumligheder og myriader af intra-aktive entiteter-i-assemblager, inklusiv det mere-end-menneskelige, andet-end-menneskelige, umenneskelige og menneske-som-humus" (*Staying With the Trouble* 160). Som opsummeret af T.J. Demos beskrives *Chthulucene* som "vores nuværende tidsalders flerartslige intra-aktion, ikke-patriarkalske tilblivelser og generative samarbejder" (Demos 87).²⁰

DET POSTHUMANE KRITISKE SUBJEKT OG MERE-END-MENNESKELIGE PERSPEKTIVER

Haraways og Braidottis kritiske positioner er som beskrevet sammenfaldende i deres (post)feministiske gentænkning af vestlig, humanistisk, androcentrisk og antropocentrisk filosofi. Alliancen mellem Haraways

17 Min oversættelse fra engelsk.

18 Først publiceret i det amerikanske fantasy- og horrormagasin, *Weird Tales*, i 1928.

19 Mine oversættelser fra engelsk.

20 Min oversættelse fra engelsk. Begrebet *intra-aktion* stammer fra Karen Barad og beskriver dynamiske kræfter, der ligger uden for den individuelle agens (*Meeting the Universe Halfway* 141).

"becoming with" og Braidottis nomadiske subjekter ligger primært i de postfeministiske destabiliserende og dynamiske subjektpositioner. Hovedforbindelsen mellem de feministiske teorier og den posthumane kritik ligger for Braidotti i de "kropsligt, situerede, relationelle og affektive subjektstrukturer" ("Posthuman Critical Theory" 217).

Haraways og Braidottis forskellige begrebsapparater afspejler dog også grundlæggende filosofiske forskelle i deres tænkning. Braidottis nomadiske subjekt har rødder i Deleuze og Guattaris filosofi, som Haraway tager skarpt afstand fra som usitueret og ukropslig. Hun kritiserer deres dyrelivelsesbegreb for overhovedet ikke at tage "højde for gamle kvinder og deres hunde". Haraway insisterer på *becoming with* og på det situerede og partikulære i det faktiske levede liv. Som hun spidsformulerer det i "Companion Species"-manifestet: "Hunde er ikke surrogater for teori; de er her ikke blot til at tænke med. De er her for at leve med" (5).²¹ Med Haraway strukturerer begreberne virkeligheden. Der er ikke blot tale om to forskellige syn på Deleuze og Guattaris tekst, men grundlæggende forskelle, som betyder, at Haraway og Braidotti udvikler forskellige metodiske begreber. Diskussionen omkring det posthumane viser vigtige nuanceforskelle i aktuelle forhandlinger i den feministiske tænkning.

Haraway og Braidotti har et fælles post-økofeministisk mål om lighed og frihed på tværs af køn, race, alder og også arter. De arbejder begge med at udvide det feministiske ligheds- og frigørelsesprojekt til at inkludere teknologiske og biologiske relationer med det ikke-menneskelige, i det der samlet set kan betegnes det mere-end-menneskelige. Haraway understreger, at etisk og politisk ansvarlighed kræver empati og anerkendelse af andre livsformer og fokus på forbindelser mellem arter og teknologier. Som Haraway påpeger, er det dog ikke vejen frem at møde andre arter ved at "antropomorficere" dem. Der er i stedet brug for "kategorisk arbejde" og "relationel worlding", som hun kalder det (Gane 143).

I Braidottis nomadiske teori og procesontologi ansues subjekter som et kompleks af dynamiske relationer. Et kritisk posthumant feministisk subjekt er i Braidottis definition et situeret subjekt, der virker til at

21 Min oversættelse fra engelsk.

fremme andre livsformers eksistens. I den posthumane konvergens er det spørgsmålet, hvordan andre mennesker, arter, planter og organismer kan inkluderes og respekteres under de historiske, sociologiske, miljømæssige og teknologiske forandringer i dag. Braidotti taler for "genetiske kulturforandringer" gennem nomadiske og posthumane subjekter. Det handler, mener Braidotti, ikke om "at repræsentere andre eller tale på deres vegne", men om "at skabe positive forandringer i institutionelle og akademiske praksisser" og "redefinere politisk handling" (*Posthuman Feminism* 205-207).²² Hun beskriver dog ikke mere konkret hvordan. Braidottis nomadiske teorier er da også blevet kritiseret i aktivistiske kredse for at være abstrakte og generaliserende og for ikke at tage højde for de faktiske, empiriske situationer (Tamboukou 2021). Det "nomadiske subjekt" fremskriver et ideal om lighed og en frihedsposition, som ikke altid er en mulighed i forhold til de faktiske livserfaringer og forhold i samfundet. Det afspejler en mere generel, ofte marxistisk kritik af posthumanismen for at være abstrakt og tandløs i relation til de hierarkiske magtforhold, der reelt strukturerer livsmulighederne, og at den i stedet slører ansvarspositioner og magtforhold og etik (Willert; Osborne og Rose). Andre har kritiseret Braidottis posthumane teori for at være inkonsekvent i forholdet mellem teori og praksis (van Ingen).

På baggrund af diskussionen mellem Haraway og Braidotti melder der sig en række spørgsmål i forhold til det posthumane subjekt. Hvordan tager disse dynamiske, nomadiske subjektpositioner højde for faktiske, undertrykkende strukturelle forhold og magtrelationer? Hvordan bliver idealet om nomadisk frihed realiseret politisk? Hvem har reelt adgang til denne frihed? Hvordan kan det kritiske subjekt redefineres, samtidig med at mennesket de-centreres i verdensbilledet? Hvordan inkluderes interartslige relationer i forestillingerne om kritisk subjektivitet? Hvorfor overhovedet fastholde subjektet i den posthumanistiske tænkning i stedet for at tænke i subjekt-objekt-relationer? Den svære øvelse består i ikke at tænke i binære skel mellem subjekt og objekt, men i dynamiske relationer og processer. Der er dog stadigvæk ikke udviklet et sprog til at beskrive og kritisere magtpo-

22 Mine oversættelser fra engelsk.

sitioner, strukturel undertrykkelse, politisk repræsentation og hierarkier uden et begreb om subjektet, subjektivitet og subjektivering. Så subjektet er fortsat til kritisk forhandling i feministiske, økofeministiske, dynamiske, destabiliserende, hybride, cyborg, nomadiske, posthumane, flerartslige, tentakulære og mere-end-menneskelige positioner.

BIRGITTE THORSEN VILSLEV, adjunkt ved Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet i forskningsprojektet *More-than-(hu)man: the Impact of Posthuman Feminism in 21st Century Art*, der er støttet af Ny Carlsbergfondet. Hun er tidligere post. doc i det Novo Nordisk-støttede forskningsprojekt *Feminist Emergency. Women Artists 1960-Present*, som er ledet af lektor Kerry Greaves på Institut for Kunst og Kulturvidenskab, Københavns Universitet, og medredaktør af den kommende antologi *Transformative Feminisms: Nordic Art in the Global Present*, der udgives i De Gruyters nye Oyster-serie, 2024.

A CRITICAL POSTHUMAN SUBJECT?

Braidotti's and Haraway's discussions of subjectivity and the more-than-human

This paper studies a discussion about *posthumanism* between the two influential feminist philosophers Rosi Braidotti and Donna Haraway in the journal, *Theory, Culture & Society* 23, no. 7-8 in 2006. In the journal Braidotti describes Haraway's thinking as "high posthumanism", while Haraway, interviewed in the journal, on the other hand is very critical of the term. She prefers thinking with other terms such as *cyborgs*, *companion species* or *the Chthulucene*. With the starting point in this historical discussion, the paper traces it into Braidotti's recent book *Posthuman Feminism* (2021) and Haraway's *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (2016). A central concern in the discussion is the critical subject: How can the critical subject be understood and operate in a posthumanist framework? Can there be critical potentials in more-than-human positions and perspectives? How to think critical subjectivity as relational with other species and the material world? Based on these questions, the paper investigates posthuman feminism through more-than-human perspectives on the critical subject.

KEYWORDS

- DK: Feminisme, kritisk subjektivitet, posthumanisme, Antropocæn, postfeminisme, økofeminisme, sort feministisk kritik, intersektionalitet.
- EN: Feminism, critical subjectivity, posthumanism, Anthropocene, postfeminism, ecofeminism, black feminist critique, intersectionality.

LITTERATUR

- Barad, Karen Michelle. "Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter". *Signs*, vol. 28, nr. 3, 2003, s. 801-831.
- Barad, Karen Michelle. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press, 2007.
- Beauvoir, Simone de. *Le deuxième sexe*. Galimard, 1949.
- Braidotti, Rosi. *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a Theoretical Synthesis*. Zed, 1994.
- Braidotti, Rosi. "Posthuman, All Too Human. Towards a New Process Ontology". *Theory, Culture & Society* 23, nr. 7/8, 2006, s. 197-208.
- Braidotti, Rosi. *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. 1994. Columbia University Press, 2011.
- Braidotti, Rosi. *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*. Columbia University Press, 2011.
- Braidotti, Rosi. *Posthuman Knowledge*. Polity, 2019.
- Braidotti, Rosi. *The Posthuman*. Polity Press, 2013.
- Braidotti, Rosi. "A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities". *Theory, Culture & Society* 36, nr. 6, 2019, s. 31-61.
- Braidotti, Rosi og Maria Hlavajova ed. *Posthuman Glossary*, Bloomsbury Academic, 2019.
- Braidotti, Rosi. *Posthuman Feminism*. Polity Press, 2021.
- Braidotti, Rosi. "Posthuman Critical Theory". *The Milk of Dreams*. Biennale Arte 2022, redigeret af Cecilia Alemani et al., La Biennale di Venezia, 2023, s. 215-224.
- Crenshaw, Kimberlé Williams. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color". *Kvinder, køn og forskning* 15, nr. 2/3, 2006.
- Davis, Heather and Etienne Turpin. *Art in the Anthropocene: Encounters Among Aesthetics, Politics, Environments and Epistemologies*. Open Humanities Press, 2015.
- Demos, T.J. *Against the Anthropocene: Visual Culture and Environment Today*. Sternberg Press, 2017.
- Deleuze, Gilles og Felix Guattari. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Athlone, 1987.
- d'Eaubonne, Françoise. *Le féminisme ou la mort*. N.p. Paris, 1974.
- Gaard, Greta Claire. *Critical Ecofeminism*. Lexington Books, 2017.
- Gane, Nicholas. "When We Have Never Been Human, What Is to Be Done? Interview with Donna Haraway". *Theory, Culture & Society*, nr. 7-8, 2006, s. 135-158.

- Haraway, Donna J. "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s". *Socialist Review* 15, nr. 80, 1985, s. 65-107.
- Haraway, Donna J. *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Prockly Paradigm Press, 2003.
- Haraway, Donna J. "Ecce Homo, Ain't (Ar'n't) I a Woman, and Inappropriate/d Others. The Human in a Post-humanist Landscape". 1992. *The Haraway Reader*. Routledge, 2004, s. 47-61.
- Haraway, Donna J. "The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others". 1992. *The Haraway Reader*. Routledge, 2004, s. 63-124.
- Haraway, Donna J. *When Species Meet*. University of Minnesota Press, 2009.
- Haraway, Donna J. "Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin". *Environmental Humanities*, nr. 6, 2015, s. 159-165.
- Haraway, Donna J. "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist Feminism in the Late Twentieth Century". *Manifestly Haraway*, University of Minnesota Press, 2016, s. 3-90.
- Haraway, Donna J. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, 2016.
- Hayles, Kathrine N. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. University of Chicago Press, 1999.
- hooks, bell *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. 2nd edition, Taylor and Francis/Routledge, 2014.
- van Ingen, Michiel. "Beyond The Nature/Culture Divide? The Contradictions of Rosi Braidotti's The Posthuman". *Journal of Critical Realism*, vol. 15, nr. 5, 2016, s. 530-542.
- Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern*. 1991. Harvard University Press, 2002.
- Lauretis, Teresa de. "Eccentric Subjects: Feminist Theory and Historical Consciousness". *Feminist Studies* 16. nr. 1, 1990, s. 115-150.
- Lovecraft, H.P. *The Call of Cthulhu*. Copyright Group, 2018.
- Lykke, Nina. "Posthumane visioner: En postkønnet eller kvindelig cyberkultur?". *Kvinder, Køn og Forskning*, nr. 2, 1999, s. 43-51.
- Lykke, Nina, Randi Markussen og Finn Olsen, red. "Cyborgs, Coyotes and Dogs: A Kinship of Feminist Figurations". *Kvinder, køn & forskning*, nr. 2, 2000, s. 6-14.
- Lykke, Nina. *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. Routledge, 2010.
- Lykke, Nina. "Passionately Posthuman: From Feminist Disidentifications to Postdisciplinary Posthumanities". *A Feminist Companion to the Posthumanities*, redigeret af Cecilia Åsberg og Rosi Braidotti, Springer, 2018, s. 23-33.
- Minh-ha, Trinh T. "Introduction. She. The Inappropriate/d Other". *Discourse*, nr 8, Berkeley, 1986-1987, s. 3-10.
- Osborne, Thomas og Nikolas Rose. "Against Posthumanism: Notes towards an Ethopolitics of Personhood". *Theory, Culture & Society*, vol. 16, nr 1, 2023, s. 3-21.
- Plumwood, Val. *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge, 1993.
- Shiva, Vandana. *Staying Alive*. Zed Books, 1989.

- Tamboukou, Maria. "Feeling the Real: The Non-Nomadic Subject of Feminism". *Theory, Culture & Society*, vol. 38, nr. 3, 2021, s. 3-27.
- Thomsen, Mads Rosendahl og Jacob Wamberg. "The Posthuman in the Anthropocene: A Look through the Aesthetic Field". *European Review* 25, nr. 1, februar 2017, s. 150-165.
- Thomsen, Mads Rosendahl. "Posthumanisme". *Ny kulturteori*, redigeret af Birgit Eriksson og Bjørn Schiermer, Hans Reitzels Forlag, 2019, s. 641-662.
- Tuin, Iris van der. "Naturecultures". *Posthuman Glossary*, redigeret af Rosi Braidotti og Maria Hlavajova, Bloomsbury Academic, 2019, s. 269-270.
- Tsing, Anna Lowenhaupt et al. *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts of the Anthropocene*. University of Minnesota Press, 2017.
- Vergès, Françoise: "Capitalocene, Waste, Race, and Gender". *e-flux journal*, nr. 100. 2019, s. 1-13.
- Willert, Kristoffer Balslev. "Kommunocæn? Et kritisk blik på posthumanismen". *Paradoks. Tidsskrift for Filosofi og Teori*, 18. august, 2022.
- Wolfe, Cary. *What Is Posthumanism?* University of Minnesota Press, 2010.
- Yusoff, Kathryn. *A Billion Black Anthropocenes or None*. University Of Minnesota Press, 2018.
- Åsberg, Cecilia og Rosi Braidotti. *A Feminist Companion to the Posthumanities*. Springer, 2018.